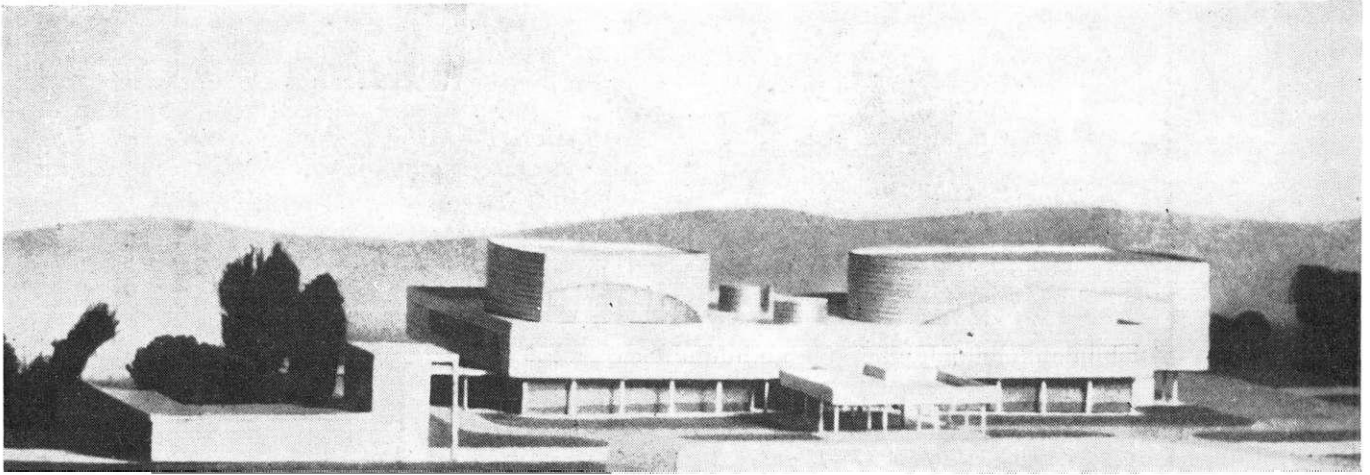

j. neidhardt
projekt za skupštinu slovenije, 1947.

v. turina
sportski centar i plivalište sušak-rijeka, 1949.

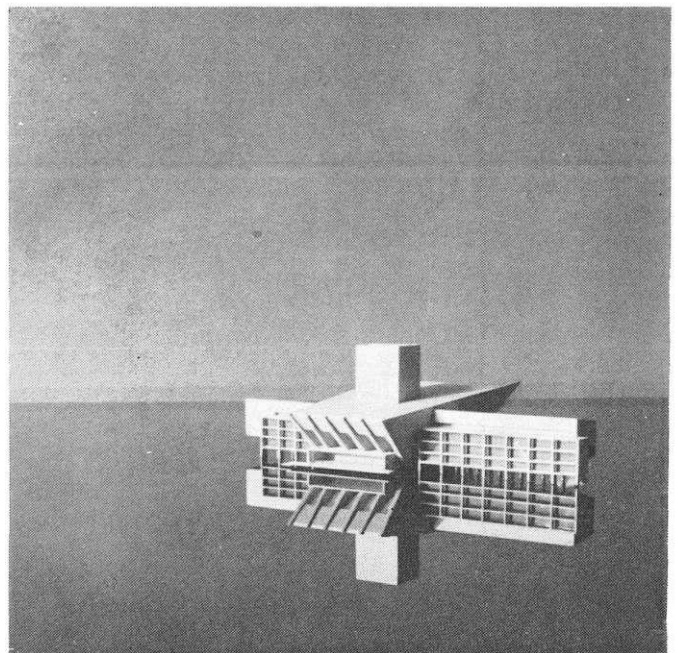
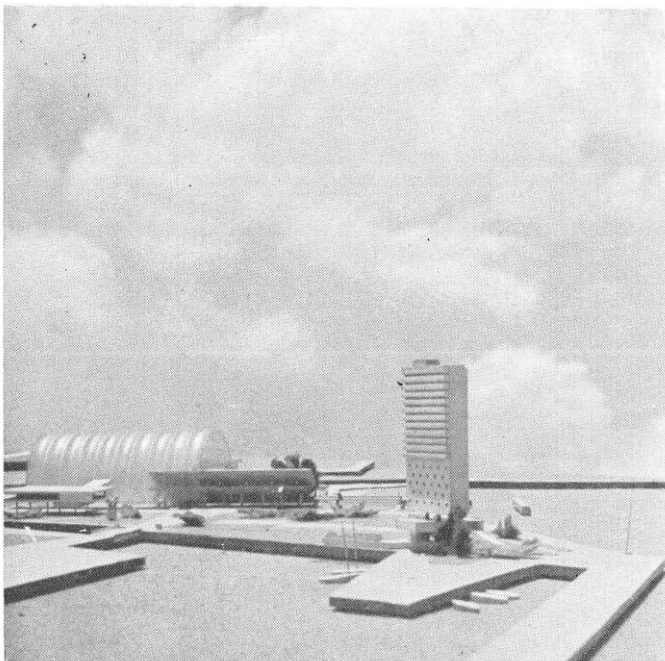
v. turina
projekt kazališta za zenicu, 1961.

46

vladimir gvozdanović

**neke
neostvarene ideje
poslijeratne
hrvatske
arhitekture**

Upitate li zagrebačke arhitekta što misle o arhitektonskim natječajima, možete dobiti i ovaj odgovor: »Jedan se istaknuti zagrebački arhitekt *pohvalio* da je u svojoj vrlo plodnoj karijeri izradio 107 nenađenih natječajnih radova.« Riječ je o umjetniku sa samog vrha naše moderne arhitekture. Bez obzira na to koliko je istine u anegdoti, ona ukazuje na dvoje: prvo, da zamisli čak vrlo prominentnih arhitekata često ostaju na papiru, drugo, da katkada čine veći dio nekog opusa. Bez njih nam se lik arhitekta ne može prikazati u punom svjetlu.

Neizvedeni projekti često su važne tačke u historiji arhitekture nekog razdoblja ili opusa, kao što su na primjer Corbusierovi i Gropiusovi prijedlozi za Moskvu ili Corbusierov za Ženevu. U oba slučaja službeni neuspjeh tih velikih majstora označuje historijski moment reakcije protiv moderne arhitekture tridesetih godina u SSSR-u i na Zapadu. To dokazuje da objektivno napredni radovi ne moraju neophodno naići na odobravanje žirija. Već je Ghiberti u natječaju za vrata firentinskog baptisterija tukao »napredniju« Brunelleschijevu ideju, što u ovom slučaju ne znači da je rad bio i objektivno bolji od Ghibertijevog.

Natječaj zahtijeva, bez obzira na očite umjetničke kvalitete rada, zadovoljavanje nekih drugih faktora — čiste ekonomske računice, brzine izvedbe i slično, pa stoga poredak na natječaju ne znači i objektivno odraz kvalitete radova.

Nije namjera ovoga kratkog pregleda da bude historija natječaja u poslijeratnom razdoblju, ali nam dobro dolazi nekoliko gornjih opaski, jer će niz iznesenih primjera pripadati natječajnim radovima. Arhitekti sami najradije pokazuju natječajne projekte smatrajući ih, često s punim pravom, najstudiosnijim i najdovršnijim zamislima unutar neizvedenih jedinica svog opusa, a također i zato što su natječajni radovi najčešće i najbolje publicirani u stručnoj literaturi. Kad započnemo prikupljanje tog materijala začuđuje nas (da ne kažem zaprepašćuje) koliko je zanimljivih i vrijednih projekata ponajboljih umjetnika poslijeratne hrvatske arhitekture ostalo neizvedeno. Sustavni prikaz toga golemog i značajnog materijala u ovom bi času osjetno prelazio okvire naše teme. Ovo je pokušaj da se ukratko prikaže stanovit broj radova bez kojih bi historija poslijeratne arhitekture bila krnja. To su radovi svježih ideja kakve ne susrećemo u suvremenim izvedenim projektima. Zaista treba požaliti što se nisu ostvarili ili se nisu ostvarili u onom obliku u kojem su primarno bili zamišljeni.

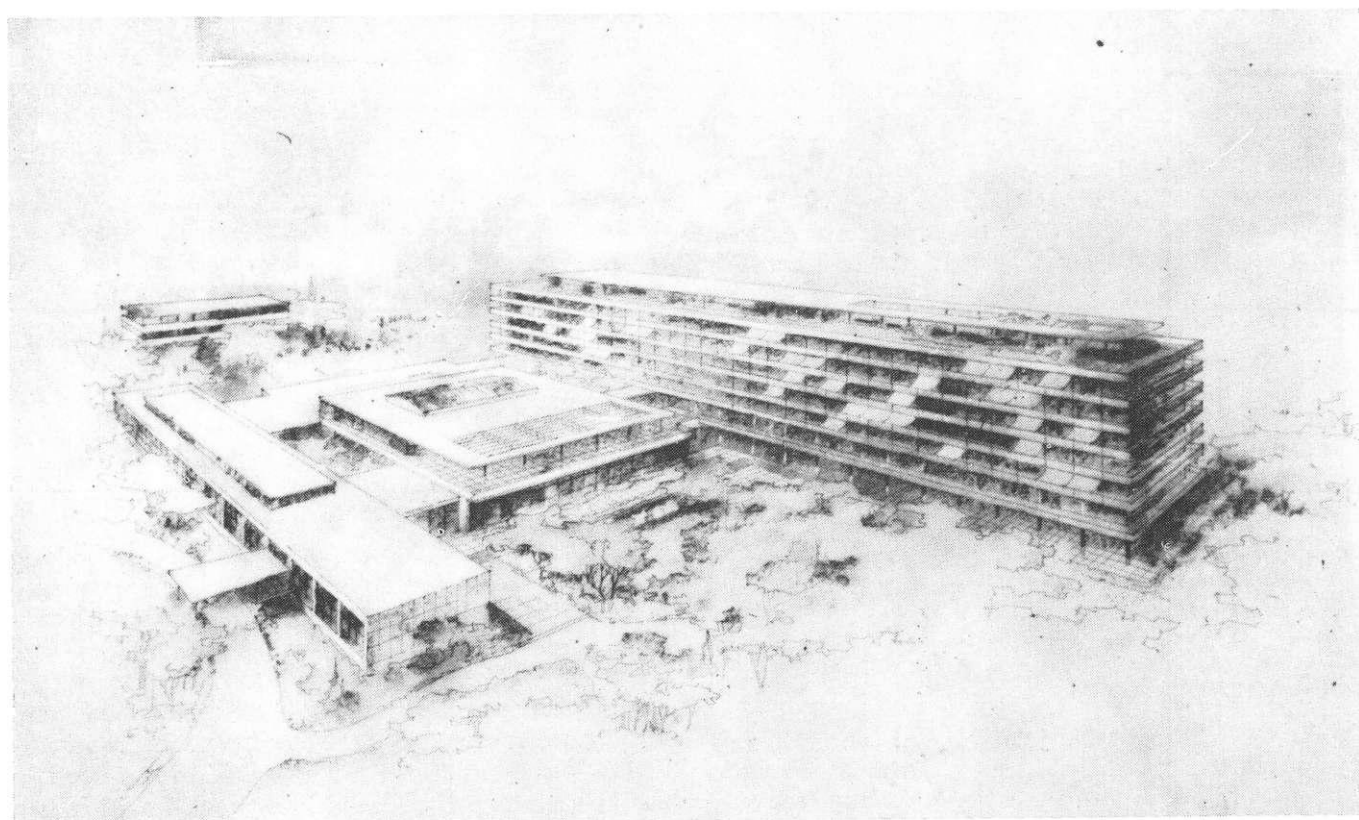
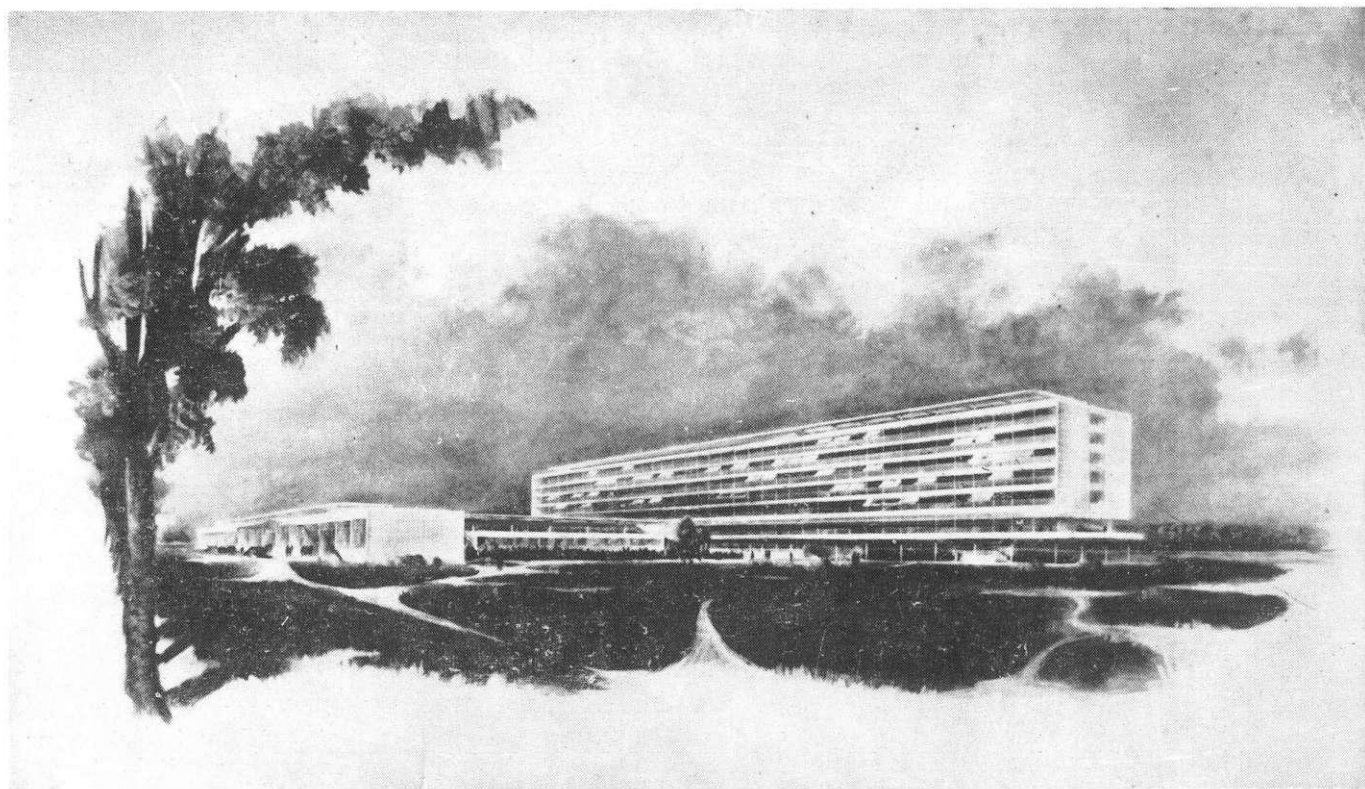
Vrijeme od 1945—1950. razdoblje je obnove, razdoblje velikih gradilišta i velikih natječaja: za zgrade centralnih državnih i partijskih organa federaci-

je i republika; za niz objekata na najvećem tadašnjem gradilištu: Novom Beogradu. Veliki su natječaji pružili priliku teoretskoj i praktičkoj borbi mišljenja, pročišćavanju ideja, priliku modernoj arhitekturi u konfrontaciji s još uvijek rezistentnom pojavom monumentalizma i historicističkih natruha. Značajno je doduše da uspjeh postižu baš djela koja nisu oslobođena takvog balasta, ali visok plasman nekih progresivnih ostvarenja dokazuje da se ni takvi radovi nisu mogli zaobići.

Među radovima za objekt CK SKJ u Beogradu, republičkog CK u Ljubljani, opere u Beogradu još su jasno uočljive historicističko-monumentalističke težnje. Ali unutar natječaja za CK Slovenije javlja se i onaj snažni prozračni kubus arhitekta Rika Marasovića, a zatim vrlo značajan rad arhitekata Jurja Neidhardta i Branka Simčića (II nagrada). Arhitekti polaze od jasne i logične prostorne koncepcije na bazi koje stvaraju tijelo izrazitih plastičkih kvaliteta. Dominiraju horizontale, ali lagana krivulja i otvaranje prizemlja kolonadom pružaju objektu osobitu lakoću. Plastiku izražava i sâm materijal — betonske ljske. Profinjen diskretni plasticitet svojstven je nizu Neidhardtovih koncepcija, poput doma samaca u Varešu ili teatra u Zenici. Žiri je, međutim, osobito predbacio izboru materijala, tvrdeći da zgrada monumentalne namjene može biti podignuta samo u kamenu »kao monumentalnom materijalu«.

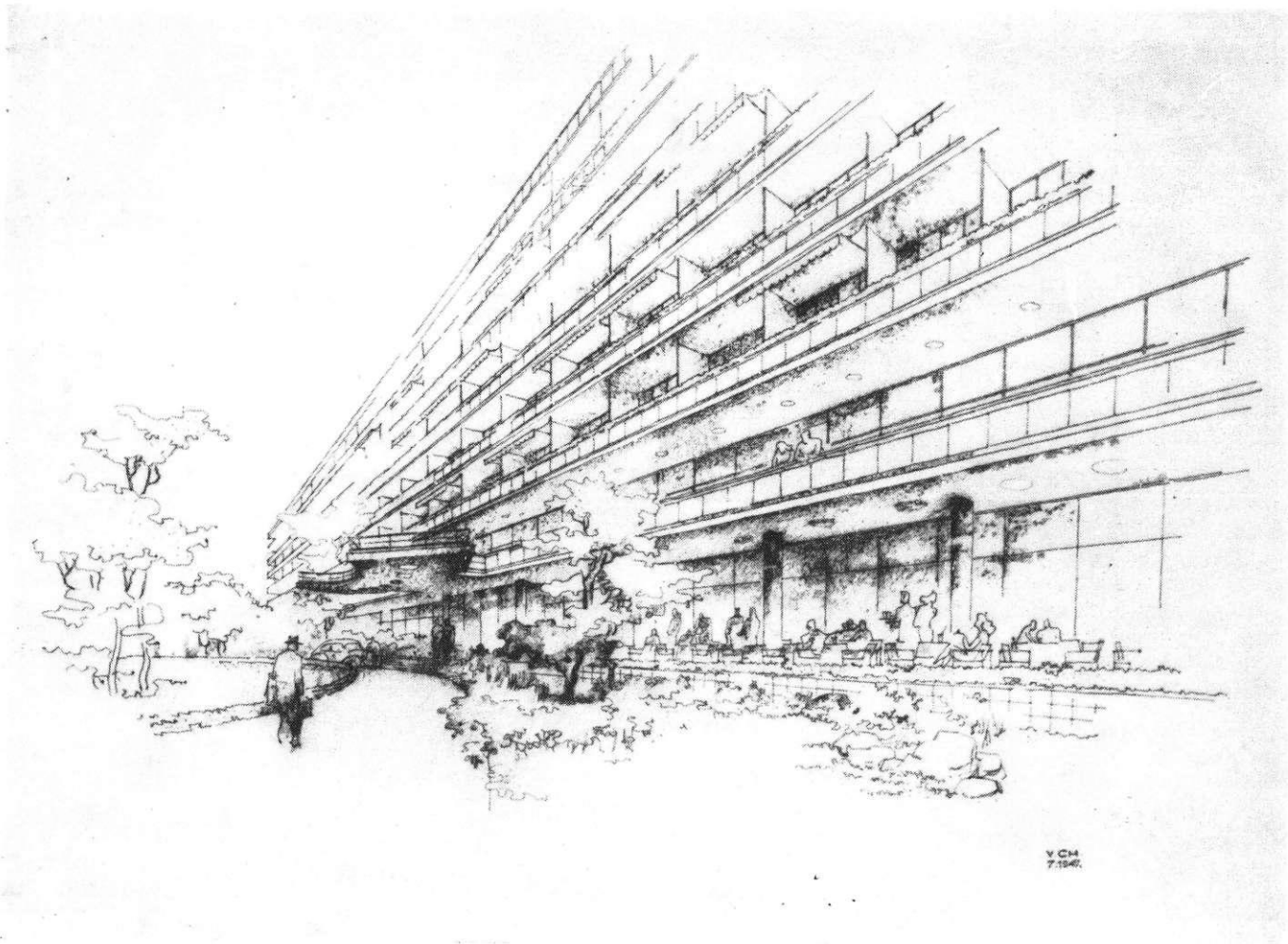
Iako uglavnom očišćeni od evokacija prošlosti, radovi za CK KPJ (1947) pokazuju ipak pokušaj da se monumentalističko stanovište zaodjene »suvremenim ruhom«. Najčešća je koncepcija tanka horizontala i grandmanska vertikalna prizma. Možda je najinteresantniji prijedlog grupe arhitekata Mladena Kauzlarića, V. Horvata, J. Seissela i Sinkovića. »Postolje« je uspješno proporcionirano, a toranj snažnog vertikalnog zamaha plastički je raščlanjen svinutim konkavnim plohama. Vitkost i elegancija ovdje su svladali glomaznost i težinu.

Kauzlarić i suradnici ostvarili su još neke uspjele prijedloge za objekte u Novom Beogradu. Veliko je djelo projekt »reprezentativnog hotela« (Kauzlarić — Horvat — Ostrogović). Rezultat duge racionalne analize hotelske problematike. Hotel shvaćen kao mjesto boravka, odmora, ugone. Uvlači se podalje od prometa, s pristupnim ga arterijama povezuje niski ulazni trakt, koji ujedno inkorporira sve ostale funkcije izvan neposredne veze s boravkom. Glavno je tijelo veliki, izduženi kubus, olakšan rasterom fasade, smirenom vedrinom izdignut nad okolicom. Kauzlarić nije uzalud veliki poznavalac proporcioničkih sistema. Čitav mu se opus kreće oko vizije čistih, sjajnih prizmi, koje kod njega imaju pravu

m. kauzlarić
hotel u novom beogradu, natječajni projekt, 1947.

49

vrijednost plastičkih volumena dok kod mnogih drugih ostaju naprosto »kutije«. Usprkos dimenzijama hotel je areprezentativan. To je mjesto za ugodan odmor i kao takav je i zamišljen.

I muzej je omiljela Kauzlarićeva tema. Već kod Moderne galerije u Beogradu muzeološka je problematika pravilno postavljena. Muzej ne smije biti nametljiv — to je prostor za izložbu. Objekt ne izlaže sebe već izložene predmete, kojima treba pružiti mogućnost potpunog izraza u prostoru. Projekt je stoga zamišljen jasno i funkcionalno, bez suvišnih sredstava. Tek vitka fasadna kolonada ukazuje na poseban sadržaj objekta. I danas upravo Kauzlarić sa suradnicima donosi izvanredan projekt Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu — u istom smislu humaniziranog muzejskog prostora, a oblikovno već u poslovičnoj geometrijskoj čistoći. Kako u »čistim« prostorima dolaze do izražaja i odlično se snalaze neka davna ostvarenja ljudske kreativnosti, kako dobro djeluje plastika amfore u osmišljenom modernom interijeru, kako dobro fragment dekorativne srednjovjekovne skulpture! Iz tih iskustava baš i proizlazi oblikovanje prostora i tijela muzeja. Nadaймо se da taj projekt neće dugo čekati na realizaciju!

Kad je već riječ o izložbenim prostorima, ne smijemo zaobići projekt Daše Crnković (1950) za Etnografski muzej u Zagrebu. Konceptija kontrapostiranja prizmatičkih masa u dinamičkoj ravnoteži, sa sluhom za prostorne vrednote unutar logički opravdane i konzekventno primijenjene ravne linije.

Bio je još jedan značajan natječaj za Beograd — Opera. Dok prvonagrađeni rad odiše stanovitom asocijativnom težinom, zanimljiv je drugonagrađeni projekt arhitekta Zdenka Strižića. Nije to jedinstven objekt, već »mašina« koja se oslanja na neke tendencije progresivne prijeratne arhitekture Evrope. Raspada se na dva izrazito suprotstavljena elementa sudarom krivih linija, a to proizlazi potpuno iz prostorne koncepcije odvajanja ulaznog i scenskogledališnog dijela. Ovdje studij funkcije određuje oblik, što je bio i prigovor projektu (uz neke probleme u vezi s postavom scene), jer »komponira iznutra« te rad »ne izgleda kao opera«.

Ali kad je već riječ o operi, pogledajmo originalno, likovno uspješno, agresivno moderno rješenje istog problema, što ga je tik pred rat predložio arhitekt Vladimir Turina. Sudbina arhitekta Turine uopće je karakteristična. Pokušamo li ga suditi po izvedenim radovima, teško ćemo stvoriti potpun dojam. Tek u neizvedenim projektima ukazuju nam se nove gigantske dimenzije arhitektova opusa. Turina je apsolutno originalna pojava velike kreativne snage. On se »izražava na suvremen način po svaku

cijenu«. Možda se zato i često veže uz važnu komponentu modernog čovjeka — sport. Na tom je području dao, uvažavajući potpuno duhovne komponente sportskog događaja, »niz sjajnih rješenja, i to baš zato što je uzeo u obzir emocionalne faktore« (Šegvić). Sâm je Turina tako gledao na otvorene mogućnosti arhitekture sportskih objekata, jer je sport »područje u idejnom smislu elastično, oslobođeno balasta tradicionalnoga... zahvalno za svaki novi eksperiment«. Plivalište na Rijeci, iz ranih poslijeratnih godina (1949), sigurno je jedan od najrevolucionarnijih projekata kod nas. Kao i uvijek, Turina ne stvara samo »objekt«, on stvara i topografiju.

Plivalište je ujedno regulacija »Delte«, konglomerata oronulih baraka i otrovne vode. Tome Turina suprotstavlja vedrinu sportskog parka u zelenilu. Tri borilišta — dva bazena i teren za laku atletiku. Problem tribine riješen je originalnim obratom u duhu našeg vremena. Čemu tri tribine, zašto ne jedna, koja se kreće, putuje, služi naizmjenično svakom igralištu. Kida s poimanjem arhitekture kao statičke činjenice. Stvara suvremenu arhitekturu-stroj. Pokretna tribina klizi od ljetnog bazena do lakoatletskog borilišta prolazeći kroz golemi valjak od betonske ljuške — pokrov zimskog bazena. Oblik valjka nije proizvoljan, izlazi iz oblika tribine. Uz glavni je objekt zamišljen restoran, obogaćen dinamičkom plastikom krovnih čunjeva, čiji je oblik i položaj determiniran sistemom ventilacije. Ujedno su i prozor u toplo ljetno nebo ostvarujući doživljaj »otvorenog neba na Mediteranu kod plesa i priredbi uz morsku obalu«. U projektu »Plivališta« Turina se legitimira kao beskompromisni borac, otkrivač plastički agresivnih i dinamičkih oblika, kreator novog dojmljivog pejzaža, funkcionalist bez formalizma. Sredina nije nikada pokazala osobit smisao za njegove projekte. I zamisao olimpijskog stadiona u Banjici ostala je na papiru. Turinini stadioni nisu arene plaćenika, cirkus-koloseumi, oni su sinteza zdravog duha i tijela, otvoreni suncu i prirodi u želji da se stope s topografijom (što je i ideja grčkog teatra, ne zaboravimo). U duhu sportskog idealizma, koji je kod nas vladao do prije desetak godina. Arhitekt uklanja sa stadiona krajnje tribine na sjeveru i jugu u smislu socijalističkog i humanističkog principa da svi imaju pravo na maksimalno povoljne vizure. Time se ujedno stadion otvara, gubi dojam »košnice«, povezuje se s okolišem. Može se disati. Izbjegnuto je napokon i mučni učinak gužve poslije priredbe. Te je ideje arhitekt donekle uspio provesti na stadionu »Dinama« u Zagrebu, iako i ovaj nije u potpunosti izveden po Turininim težnjama (zajedno s F. Neidhardtom). Stadion-potkova otvara

se prema maksimirskoj šumi. Uz stadion zamišlja kao vertikalni kontrast i akcent čvrst vitki toranj.

Turinina sportska borilišta nose ideju stvaranja centra, mjesta sastajanja i zajedničkog sudjelovanja. Komercijalizacija sporta, koja je na žalost slijedila iza »idealističke faze«, odbacila je humanizam Turininih prijedloga.

Drugi značajan centar suvremenog, osobito gradskog čovjeka, jest kinematograf. Čini se, ta je tema mnogo manje privlačila arhitekta, ili je bar izazvala manje osobitih rješenja. Treba spomenuti projekt Božice i Kazimira Ostrogović iz godine 1947, kinematograf za 700 posjetilaca. Urbanistička koncepcija »izvući kino iz gradske gužve«, smjestiti ga »možda u parku, trgu ili na sličnom mjestu« pokazuje namjeru stvaranja posebno valoriziranog prostora zajednice. Projekt odlikuje dobro rješenje komunikacija, zvučnih i toplotnih izolacija, a amfiteatralni raspored stolica omogućuje svima povoljan pogled na platno. Iz toga proizlazi ljevkast tlocrt dvorane, dok između prizmatične oplata i zidova dvorane ostaju prostori za komuniciranje bez gužve i za potrebnu izolaciju. Izvana objekt zatvara jednostavna prizmatična ljuska s laganim ulaznim portikom, zaštitom.

Potkraj petog decenija arhitekti su imali prilike da se okušaju na problemu projektiranja u osobito kvalitetnom pejzažu, na regulaciji Plitvica. Odgovori su bili različiti. Od grubog nametanja do utapanja u pejzaž. Osobito je uspio detalj — Kauzlaricev »Casino«, zamišljen kao odvojeno tijelo hotelškog kompleksa. Rješenje »jasno govori o poštivanju okolice, kojom je objekt nošen. Forme su reducirane u toj mjeri da postoji monumentalnost u čednosti«. U diskretnoj jednostavnosti oblika dominantnu ulogu smirenja nosi horizontala, kao što su duge horizontale dominanta čitavog plitvičkog pejzaža u spajanju s kratkim dinamičkim vertikalama. Tlocrt je, međutim, dinamičan i uvodi posjetioca u dodir sa šumom. Tom je projektu blizak rad Zdenka Strižića. Ali ni jedan nije ubrao pljesak. Tražio se »veliki hotel« i u nj uklopljen Casino.

Godine 1954. nastaje vrijedan projekt »Preparandije« (Radovan Nikšić i Vladimir Turina sa S. Nedeljkovim). Od ranijih neizvedenih Nikšićevih zamisli vrijedi spomenuti projekt za obiteljsku kuću (s Vladimirom Fullom i Stjepanom Demeterom) za Crnu Goru (treća nagrada na natječaju 1952). Još daleko od Nikšićevih zrelih ostvarenja, već je prisutna njegova problematika istraživanja oblika i odnosa ploha. Zid je još jak i važan plastični element. Dobra su rješenja komunikacija i veze unutrašnjosti s vrtom. Projekt za preparandiju pokazuje kako se mogu složiti dva inače toliko oprečna arhitekta-kreatora: impetuozni Turina i Nikšić, »ra-

cionalni lirik« geometrijskih ploha i volumena. Nikšić je dobro shvaćao Turinu: »Turina je uvijek originalan — zato često završava u ladici. Temperament pun dinamike i velikog zamaha često ga vodi do objekata koji po svojoj funkciji traže velika mjerila i napetost. Uvijek se koristi svim tekovinama vremena i njima vlada.« Tu Turininu napetost smiruje u »Preparandiji« Nikšićev »klasicizam«. Kompleks je podijeljen na preparandiju u užem smislu, eksperimentalnu školu, terasu i prostor za priredbe. Elementi su vezani glavnom osnom komunikacijom. Objekt je u otvorenom kontaktu s ambijentom u koji se zabija izrazitom plastikom. Osobit su detalj šestorokutni razredi eksperimentalne škole, rezultat studije razreda kao mjesta za edukaciju i radioničke aktivnosti, učenje i igru. Razredi se otvaraju na jugoistok što daje svježju jutarnju rasvjetu s vrijednim psihohigijenskim posljedicama. U oblikovanju kompleksa prepleću se sve najbolje kvalitete arhitekata.

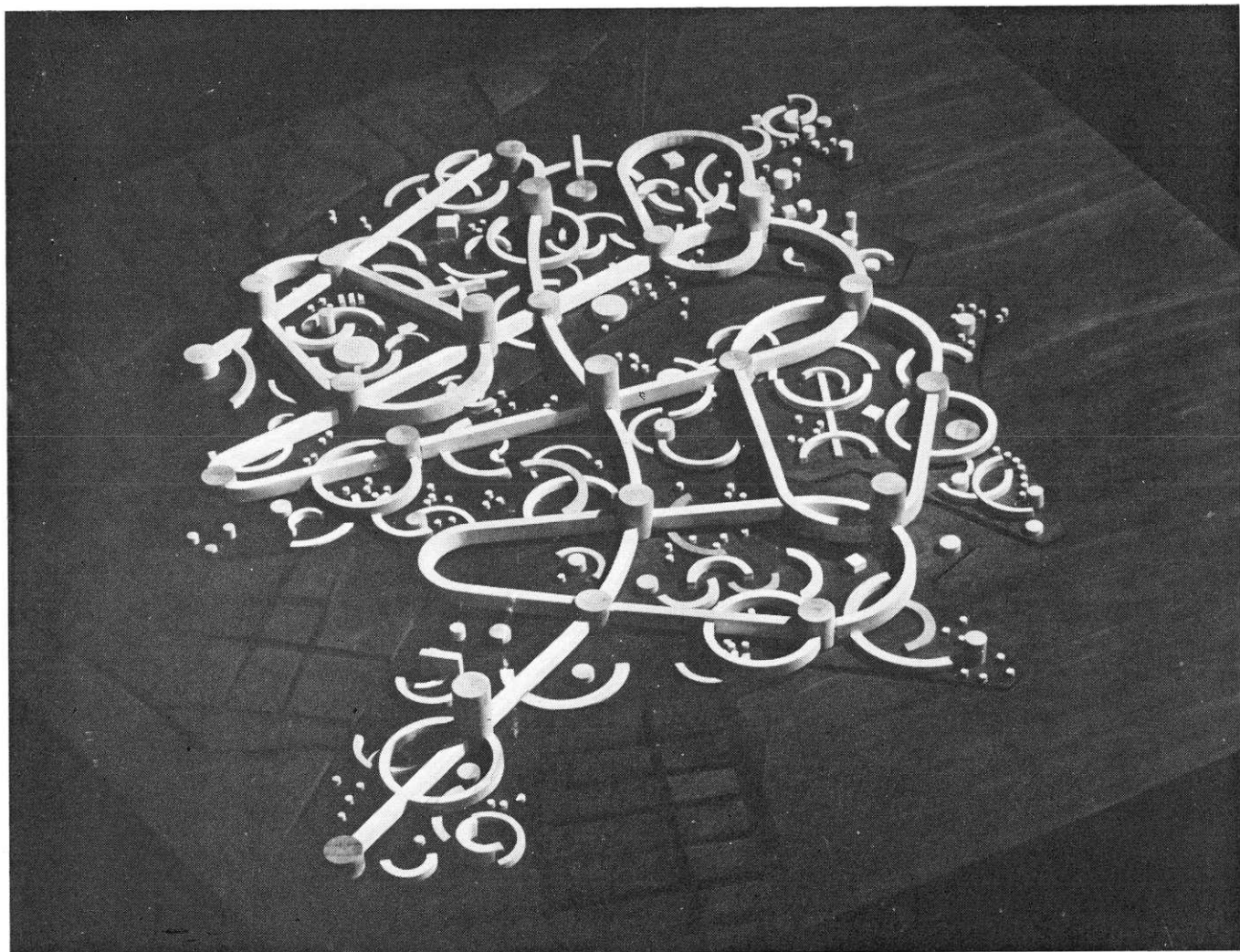
Ta je koncepcija razbila ideju jedinstvenog zdanja edukativne ustanove. Slično je želio postupiti i arhitekt Božidar Tušek pri planiranju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, naglašavajući tako multifunkcionalan karakter te institucije. Znamo šta je nastalo sabijanjem elemenata u jedinstveni objekt! Geometrijska profinjenost karakteristika je nekoicine arhitekata mlade generacije zagrebačkog kruga. Primjer je projekt arhitekta Ninoslava Kučana za zgradu »Vjesnika (jedna od drugih nagrada godine 1956, prva nije dodijeljena). Većina je projektanata predlagala niski horizontalni trakt i glomaznu prizmu. I Kučanovo rješenje temelji se na prizmatičkim volumenima vješto ritmiziranih površina. Arhitekt je zapazio opasnost glomaznosti, te je uz otvaranje prizemlja primijenio staklo kao opnu objekta, dakle materijal koji, zbog reflektivnih kvaliteta, stvara nestalan i promjenljiv dojam i atmosferu. Koncepcija sličnog tipa javlja se u Kučanovu projektu za zgradu Pravosuđa u Zagrebu (s Anom Neidhardt-Kučan, prva nagrada na natječaju 1961). Taj se objekt doduše izvodi, ali ne potpuno po intencijama projekta.

U istom je krugu nastalo više vrijednih projekata, od kojih valja spomenuti barem onaj Aleksandra Dragomanovića za upravnu zgradu »Vagonogradnje« u Beogradu.

U duhu geometrijske ljepote kreće se i izvedeni izložbeni paviljon za EXPO 1958. u Bruxellesu arhitekta Vjenceslava Richtera (uz suradnju E. Webera, natječajni rad 1956). Naš je paviljon i u izmijenjenom obliku bio među najboljima na izložbi. Primarni projekt zamišlja paviljon obješen o 70 m vi-

a. mutnjaković, a. srnec
natječajni projekt za centar tel-aviva

52

sok stup, koji nosi vidljiva čelična konstrukcija iznad paviljona. Konstrukcija je bila statički potpuno opravdana, ali se žiri ipak kolebao i savjetovao da se paviljon »postavi na stupce«. Prvotna bi misao bila potpuno u skladu s intencijama svjetske izložbe održane u sjeni prvih svemirskih pothvata, a oblikovno bi se prezentirala kao gigantska prozirna skulptorska kompozicija čelika i stakla sa snažnom vertikalnom dinamikom.

Na natječajima s kraja šestog decenija zapažamo opadanje izričito nesvakidašnjih zamisli. Razlog je u tome što se sada dosta često (iako s velikim zakašnjenjem) prvonagrađeni prijedlozi i izvode. Arhitekt se sada malokad upušta u riskantne zahvate. Ali ima i takvih koji namjerno riskiraju. Na natječaju za teatar u Zenici 1961/62. prvu je nagradu dobio J. Neidhardt radom koji odaje svu nadarenost, znanje i senzibilitet arhitekta. Ali projekt Vladimira Turine i Borisa Magaša zanima nas prvenstveno po nesvakidašnjosti ideje. »Autori su svjesno riskirali i, teoretski, prihvatili borbu s određenom sredinom. Mi uporno smatramo da su upravo ti postupci adekvatan izraz naše zemlje i njenog razvoja u perspektivi i da je takva arhitektura pravilan izraz našeg vremena.« Kao i mnogi drugi projekti Turine (i grupe koja s njim radi), i taj je završio u ladici. Sivilu čađi visokih peći suprotstavili su arhitekturu grubog golog betona, materijala stoljeća u kojem živimo, čije će plastične kvalitete elementarnom snagom jednostavnosti i grubosti same u sebi sintetizirati ideju »radničkog teatra«. »Kako je objekt smješten na samoj obali rijeke Bosne, trebalo je udružiti plastični fenomen s fenomenom vode i magle. Od zgrade ne stvarati 'kuću' u normalnom smislu riječi, ožbukanu i dotjeranu. Od nje je trebalo stvoriti vječitu plastiku stoljeća koje je stvaralo Zenicu i njenu atmosferu...« Riječi autora tačno definiraju djelo. Uz materijal, i oblik djeluje plastički agresivno. Trokutna prizma počiva na svom najvećem kutu, balansirana prizmatičnim tornjem na krovu. Originalnost proizlazi iz tlocrtna analize. Tlocrt odlično rješava teatarske probleme i dopušta brze transformacije u druge svrhe. Trakt s pomoćnim prostorijama, duga zatvorena horizontala, funkcionalni je i oblikovni balans osnovne mase. Objekt ne slijedi bilo kakve historijsko-asocijativne ideje, ali ostvaruje novi patos modernog spomenika, zgrade posebne društvene funkcije. Oblik primjeren sadržaju.

Nedugo nakon toga dolazi i natječaj za RTV Zagreb i pruža mogućnost mnogim arhitektima da se okušaju na složenoj i novoj tematici. Prethodio je natječaj za RTV Beograd, ali se čini da je zbog posebne urbanističke situacije, na neke natjecatelje iskustvo s toga natječaja djelovalo negativno. Po

tipu, rješenja se nižu od zatvorenog kompleksa do vrlo razvedenih cjelina. Začuduje velik broj visokokvalitetnih radova, sa uglavnom dvije osnovne oblikovne koncepcije. Prva osnovana na prizmatičnoj formi i pravolinijskom rasteru, druga na dinamičnim zakrivljenim linijama. Prvu koncepciju ilustrira jedan od dva drugonagrađena rada (prva nagrada nije dodijeljena) grupe Dragomanović-Nikšić-Šmidihen, studiozan i korektan projekt u duhu tih arhitekata. Drugu je nagradu dobio i projekt grupe V. Delfin, G. Knežević, V. Ivanović, M. Maretić. U potpunosti se odriče ravne linije i rješava problem s tri niska, plastički izražajna kružna tijela. Nesumnjiv je skulptorski efekt toga prijedloga. Pokazalo se da se funkcionalno složeni zadaci mogu na zadovoljstvo riješiti i unutar takvog oblika.

U okviru navedene prve teme značajan je rad J. Neidhardta i suradnika, temeljen na snažnoj dinamici kontrasta naglašenog horizontalnog i vertikalnog elementa.

Plastičku živost unutar ustaljenih okvira u izvanrednoj kompozicionoj jasnoći donosi rad Ante Marinović-Uzelca i Olge Vujović uz svjež detalj poligonalnih tlocrta. Zanimljiv je i prijedlog B. Magaša, koji je predvidio »ukopavanje« kompleksa, ostavljajući vidljivom samo britku plohu, u želji za što većim afiniranjem postojećoj silueti i čuvajući pozitivne vizure na grad i Zagrebačku goru. Posebnu je pažnju privukao rad arhitekta Andrije Mutnjakovića koji je, međutim, posve odbacio propozicije natječaja, te se ne može komparirati s ostalim radovima. Projekt pokazuje stav plastičara, kao da rukom modelira elemente i detalje složene kompozicije čitavog gradića. Rad odaje priklanjanje težnjama arhitekture plastične ekspresije.

Među mladim predstavnicima hrvatske arhitekture značajno mjesto pripada i arhitektu Mladenu Vodički. Afirmirao se osobito problematikom medicinskih ustanova, kao što je projekt za Dom zdravlja u Labinu (prva nagrada na natječaju 1963. u suradnji s B. Magašem). Arhitekt je želio, kao što i sâm ističe, dokinuti službenu konvencionalnost i bezličnost zdravstvenog centra. Težio je da postigne povoljan psihološki utjecaj, ostvari atmosferu zdravlja, a ne sumornu kulisu bolesti. Projekt se danas izvodi, pošto je još razrađen nakon natječaja. Projektant se odlučio za ravnotežu čistih kvadara, horizontala i vertikala, a kao plastički element služi mu mikrotopografija terena. Ne izravnavaju ga. Iskorišćuje tipični istarski dolac i postiže presijecanje nivoa, bogatstvo vizura, bliski kontakt s okolicom.

To su kvalitete slične onima što ih je pokazao 1957, projektirajući diskretni, jednostavni i tlocrtno »čist« restoran u Thalwilu na Ciriškom jezeru.

U Zürichu je godine 1960. kao natječajni rad projektirao operu veliki esteta hrvatske arhitekture, Drago Ibler. Pokraj promjenljive, titrave površine jezera arhitekt je ostvario prozračnu, irealno slobodnu viziju arhitektonskog tijela, čije plohe reflektiraju igru vode i neba, te stvaraju dojam lebdenja u prostoru. Arhitektura kao priprema za umjetnički doživljaj teatra. Vješto slijedeći kompleksne zahtjeve teatarske problematike, Ibler se usudio kontrapostirati ortogonalne i zakrivljene elemente stvarajući svojim profinjenim ukusom sklad i smirenje unutar kontrasta.

O radovima iz odmaklih šezdesetih godina riskantno je govoriti, jer će neki od njih biti izvedeni ili se izvode. Ne budimo zloguki proroci pa da strpamo u ladicu neki rad što ga čeka ostvarenje. Ipak — prikazat ćemo ukratko tri značajna zahvata. Godine 1963. izradio je Andrija Mutnjaković natječajni rad za regulaciju centra Tel-Aviva. Zamijećena već u projektu za RTV Zagreb, ovdje je potpuno prisutna plastička tendencija i jedinstvenost principa oblikovanja urbanih sklopova. U komponiranju gradskog pejzaža arhitekt potpuno napušta ravnu liniju i stvara kompoziciju na bazi kontinuiranih vijugavih poteza istaknutih kružnim »kulama«. U tom je dinamičkom sistemu promet bačen na gornji nivo, a ispod saobraćajnica smještaju se stambene i uredske prostorije. Projekt je interesantan likovno i predstavlja korak prema naučnoj fantastici.

Najbolje plasirani domaći rad na internom natječaju za obnovu opustošenog Skopja (1965) jest projekt zagrebačkih arhitekata Radovana Mišćevića i Fedora Wenzlera. Ali u sjeni fantastične i individualne vizije grada Kenzo Tangea nije lako promatrati ostale radove. Tangeov projekt se zaista može nazvati genijalnim.

Rad naših arhitekata izvrsno rješava prometnu problematiku, zadržava postojeće popravljene objekte i s poštivanjem se odnosi prema historijskoj baštini. Ističe se znatnim varijetetima objekata (dugi svinuti blokovi!). Nedostaje jedinstvo i monumentalnost vizije, ali — sudeći po maketi — kvalitetno i pažljivo oblikuje detalje.

Treći je famozni projekt »Marjan« arhitekta Nevena Šegvića. Ne želimo ponovo oživljavati diskusiju, koja se vodila u terminima »za« i »protiv«. Pred nama je — to je osobito značajno — prvi put jedinstvena koncepcija zahvata u »opasni« ambijent, stvorena u jednom dahu maštom nadarenog arhitekta; želja za stvaranjem novog nasuprot

razbijanju i uništavanju zatečenih kvaliteta u radovima (ako se takvim mogu prozvati) različitih »arhitekata« i nadriarhitekata na našoj obali. I sama polemika oko projekta »Marjan« pokazuje koliko je potrebna intervencija arhitekata — stvaralaca. Koliko nas stvaranje takvih konzekventnih i radikalnih prijedloga, uz nužnu diskusiju i borbu mišljenja, približuje rješenju doista teškog zadatka!

Ostalo je nesumnjivo još vrijednih, veoma značajnih ideja po ladicama, policama i ormarima. Podsjetimo se na postojanje tih radova i razmislimo o prijedlozima arhitekata koji su ostali posve nepoznati zainteresiranoj javnosti. Kad gledamo na naše arhitekate kao na umjetnike, ne možemo ih ocjenjivati isključivo na temelju onoga što je postalo »opće dobro«. Treba upoznati i njihove neostvarene misli, ideje, intimne skice. Ti radovi svestranije objašnjavaju i onaj ostvareni dio arhitektonskog opusa. Nesumnjivo je to opsežan i bogat materijal. Istraživat će ga još mnogi pisci monografija i kompendija o modernoj hrvatskoj arhitekturi.